

Leszámolás az élet misztikumával

SZIJJ FERENC: *RITKA ESEMÉNYEK*

Szijj Ferenc új kötete rendkívül nyugtalanító. Nem azért, mert túlon túl tragikus eseményekről szólna, hanem mert úgy üresíti ki az élet bármely vonatkozásában értett csodálatosságának gondolatát, hogy olvasás közben kétségbe vonjuk még azt is, hogy valaha rendelkezett-e egyáltalán ilyennel. A költemények e hatását elősegítik a költő poétikájára jellemző befelé forduló versvilág pillanatképekre épülő stílusjegyei, amelyeken keresztül az élet hétköznapi előforduló ritka, ám annál nyomasztóbb történéseivel találkozhatunk. A mindvégig egységes versnyelvet háromszor 99 versből álló rész tagolja anélkül, hogy az egyes ciklusok valamilyen konkrét lezárással vagy befejezéssel rendelkeznének. Minden versben a teljes kötet szólal meg, ezért úgy hatnak, mintha ugyanazon alkotás ugyan újabb nézőpontból felépített, de alapvetően ugyanarra mutató törekvéseivel szembesülnénk, amit a fejlődés és a célulvőség illúziójának elvetése határoz meg. Innen ered a szövegek abszurditása és irracionalitása, aminek révén az élet misztikuma sejlik fel, és mint ilyen, szükségszerűen együtt jár a megértés lehetőségének hiányával is. A versekben ezáltal nem az válik fontossá, amit elmond, hanem az, amit nem, ezért – paradox módon – a legtöbbet arról mond el, amiről hallgat, következképp az élet legmélyebb összefüggéseiről. A kötet címét adó kifejezés emiatt nem feltétlen csupán a történések ritkaságára vonatkozik, hanem azok jelentőségét vizsgáló, ugyanakkor eseményszerűsége folytán átláthatatlannak érzékelte inkoherenciájára, amit általában úgy nevezünk: élet.

A *Ritka események* első ciklusa egy olyan világot teremt meg, ahol az emberi társadalom összetartó ereje egy külvilágtól természetes módon elzárt helyen („[e]gész télen árnyékban van a völgy” [9.]), a hatalom által felügyelt „véletlenszerűségből” („[a]z egyszerű tébolyban lévő kötőanyag” [9.]) képződik meg. A versek a völgyben élő emberek mindennapi és gyakran kicsinyes gondolatait tárják elének („Hátrébb soroltak a ruhakiutalásban, / de majd meglátják, szörnyű bosszút állok” [13.]), előírányozva azt a fokozódó feszültséget, miszerint lehetetlen ezeken túl értelmezni a világot, különösképp úgy, hogy az elnyomó hatalom „tébolya” is lépten-nyomon jelen van („Kifordítom nekik a zsebeimet, / a kalapomat és a kesztyűmet, / akkor még mit akarnak?” [15.]). A kötet alapszituációjába így egyaránt bele van kódolva a külső [közösségi] és a belső [individuális] okokból eredeztethető magány, még úgy is, hogy a versek gyakran élnek olyan fordulatokkal, amelyekből arra lehetne következtetni, hogy a völgyben létrejött valamiféle társadalmiasság, amit a közös tudásra alapozott kijelentések („Mondják, hogy emiatt szomorúak” [9.]) és az egyes szereplőktől vett mondatokból kibomló szövegek tükröznek („Úgy érzi, még egy telet nem fog túlélni, mondta a szomszédban lakó öregember” [21.]). Az ebből adódó érzet azonban csupán illúziókeltés, melyet a versek folytatásai szisztematikusan lerombolnak azáltal, hogy a történetek nézőpontjai az események összefüggéstelenségében gyökerező megérthetlenségét célozzák. Mindazonáltal a megszólalók szempontjai végtelenül egyéniesítettek, élettörténeteik mozaikszerű darabjainak tanúsága szerint a legtöbbször csak olyan elszenvedői az eseményeknek, akiknek olykor rálátásuk sincs az egyes történések kontextusára. Emiatt

nem tudjuk meg például, hogy miért kell virrasztani „ha érkezik valaki / a hegyen túlról egy táska papírpénzzel” [14.], vagy hogy miért írják össze a véletleneket [19.]. Szövegkörnyezet nélkül viszont a megjelenő indoklások sem tudnak kielégítőek lenni: „Mi innen nem tudunk kimozdulni / messzire, mert olyan nevünk, / hogy nem hinné el senki” [16.]. Az effajta sorok irracionálisusa azonban nem nyelvkritikai attitűdöt sugall, hanem a hatalom önkényességét érzékeltetik, és azt, hogy az egyes szereplők cselekedetei, gondolatai azért hatnak abszurdnak, mert nem ismerhetik az életnek az azt körülvevő hatalom uralta teljes folyamát. A szövegek ezáltal megoldatlanok és kifejtetlenek maradnak, ám kezdetben eldöntetlen kérdésként hagyják meg, hogy az élet beláthatatlanságáért az elnyomó hatalom és/vagy az élet maga lehet a felelős.

A ciklus költeményeit belengi a hatalommal szembeni kiszolgáltatottságból fakadó tehetetlenség is, ami a már említett folyamatokon túlmenően az egyes történések konkrétumaiban ugyancsak tetten érhető. Az önkény azonban akár maguktól az elnyomottaktól is érkezhethet, aminek eklatáns példája a *Felvonulás* versbeszélője által említett kudarc: „Tiltakoznom kellene, hogy ennyire / ne fessenek ki, mert szeretnék egy kicsit / különbözni a többiektől, / de azt mondták, másképp nem tudnak / felelősséget vállalni értem a felvonuláson.” [11.]. Habár az önkény már-már az abszurditásig kicsinyített, épp ettől válik igazán nyomasztóvá, hiszen arra világít rá, hogy a mindennapok apró eseményeit tekintve sem rendelkezhetünk önmagunk és az életünk felett. Számos vers problematizálja hasonlóképp az önkény szerepét az egyéni akarat letörésében a legkülönbözőbb hatalmi szinteken és szituációkon keresztül, néhol odáig jutva, hogy a versbeszélő a *Felvonulásban* megidézett „elkülönbözés” hiányához hasonló okokból idegennek érzi magát saját életében („Valaki egy ideje már a helyembe lépett, / de hasonlít rám, nem vették észre, / vagy ha észrevették, nem mernek szólni, / hátha az a másik is olyan hirtelen haragú” [23.]). Ezt a tehetetlenségből fakadó idegenségérzetet erősíti a ciklus legtöbb darabja a valóság illúzióvá fordításától kezdve („Egy nagyobb panorámaképből / és egy terepasztalból meg lehet csinálni / az egész valóságot, legfeljebb még valami / zene kell hozzá rejtett hangszórókból, / hogy teljes legyen az illúzió.” [20.]), a rendkívüli állapotokba történő beletörődésén át („mert minket elkerültek a veszedelmek / és katasztrófák, amelyik meg nem, / úgyse tehattunk volna ellene semmit.” [33.]) egészen a teljes elzárkózásig („A boltos bejelentette, hogy addig / nem szólal meg, amíg mindenki / meg nem fizette az adósságát.” [53.]).

A második cikluson a kiszolgáltatottság és a tehetetlenség következő szintjeként a tenni akarás hiánya uralkodik el. A költemények szereplői – konzerválva a jelenlegi állapotok igazságtalanságát – közönyösek („Vihar dühöng, ilyenkor az emberek / hosszú pillanatokra elfelejtik egymást.” [61.]) és reménytelenek („Olyan mély a vagy, / hogy a gózmalom dudája se / hallatszik ki belőle.” [71.]) lesznek. Az ellenállás lehetősége fel sem merül, aminek oka a szereplők és velük együtt a szövegek gépszerűvé – ennek folytán, eseményszerűségüket megsértve, már-már ismételterhetővé – válása, amit a korábbi ciklus *Gépemberek* című verse is megelőlegezett: „Esténként akkorát nevetnek a gépemberek, / hogy kicsordul az olaj a fülükből. / Ők nem bánják, fussunk csak körbe-körbe / egész éjjel, ha nekünk úgy jó.” [41.]. Túl azon, hogy a gépek antropomorfizációja érzékelhetően együtt jár az ember dezantropomorfizációjával, az idézett vers a második ciklus hatalomra vonatkozó gépszerűségét is

előrevetíti, ahol, felszámolva az életfolyam irányíthatatlanságából eredő misztikumát, már a véletlent is mechanizmus állítja elő [„Ma már egy központi gép / állítja elő az összes véletlent” [60.]]. Ez az időről időre feltűnő motívum a völgy világának minden rétegében ott van, viszont igazán húsbavágóvá akkor válik, amikor a második ciklus végén már nem jelenik meg kontraszt az ember és a gép között: „Időről időre elvesznek belőlem / egy kisebb darabot, kockát vagy hengert, / és beteszik egy mély fiókba, amelyre valami ismeretlen nevet írnak.” [101.]. Az ember mint a hatalom kezében gépszerűvé szelídült entitás olyannyira kiszolgáltatottjává válik az önkénynek, hogy akár legbelsőbb rétegeire is igényt tarthat anélkül, hogy bármilyen ellenállásba ütközne. A második ciklus végén feltárult világ a valóság lecsupasztott, minden misztikumtól megfosztott és ezáltal végtelenül nyomasztó képmásaként tűnik fel, ahol az ember egyedüli túlélése már csak abban állhat, ha jelentékteleníti az életét – ahogy az első ciklus emberi kicsinyességet bemutató versei már elkezdték –, vagy ha az abszurditáson keresztül lehetetlenné teszi bármilyen történés hatalomtól független összefüggését.

A harmadik ciklus némi megkönnyebbülést hoz azáltal, hogy fokozódik a szereplők elvágyódása az álmok világába, mindeközben viszont a hatalom uralta valóságban a versbeszélők egyre veszélyesebbnek tartják a megszólalás aktusát [„Nem tudok megszólalni ebben a vidám társaságban, / mert félek, kiderül az első szó után, / hogy elejétől fogva hamis életet élek / hamis előfeltételekkel.” [109.]]. A völgy lakói nem ritkán némaságtól, megszólalni képtelenségtől szenvednek, ami ugyanakkor nem a mondanivaló hiányát mutatja, hanem azt, ahogyan elbizonytalanodnak abban is, hogy van-e értelme beszélni egy olyan világban, ahol már lehetetlen megérteni bármilyen közlést [„Hányszor megfogadtam, hogy addig / nem szólok meg, amíg nem érzem úgy, / hogy minden szavamat meg fogják érteni. / Mert kimondom, hogy üvegliszt, és az emberek / az asztalnál máris a gyufára gondolnak” [132.]]. Az álombeli történések alapélményei is erre reflektálnak, mivel – szemben a tapasztalati valósággal – a képzelet világában minden apró részlet értelemmel bír [„egy kósza kabátgomb / hirtelen olyan érthetővé válik, / mint egy könyv utolsó lapjai” [146–147.]], a szavak pedig egyre inkább nélkülözhetővé válnak. A szereplőknek a korábbiakkal ellentétben [„de aztán észreveszem, hogy csend van, / és nézik a számat, akkor muszáj mondani valamit.” [133.]] már megszólalnia sem szükséges, mert már azelőtt értelme van mindennek, hogy azok kontextust kapnának vagy nyelvi formába lennének öntve [„egyszer csak ez a fény lesz egyedül, / miközben egyetlen szót is / nehezen tudok kimondani, de így talán már nem is kell.” [147.]]. A folyamat végtelen szabadságot ígér, hiszen mindenkit egyenlősít egy kozmikus „némaságban” vagy „megszólalásra kényszerítetlenségben”, miközben az egyént óhatatlanul és végzetes módon egy újabb börtönbe zárja. A feloldás a kötet utolsó versének antropocentrizmust bíráló gondolataiban mutatkozik meg azáltal, hogy a lírai szubjektum madárjelmezt öltve – vagyis az emberi létet az állati létre [képletesen] felcserélve – próbál megszabadulni a hatalom elnyomásától, míg végül rájön, hogy így is hasonló nehézségekkel kell megküzdenie, mint előtte: „de közben kételyek is gyötörnek, / a madarak alapvető kétségei: / nem vagyok-e nehezebb a levegőnél” [147.]. A kötet zárata így voltaképpen minden probléma gyökerét az öntudatban véli felfedezni, ami feloldhatatlan logikái „zsákutcává” alakítja az eddig tárgyalt kérdések

megválaszolhatóságát, mivel az ember egyik alapvető tulajdonságát jelöli meg a kialakult helyzet végső okaként.

A *Ritka események* egyes költeményeinek fő mondanivalói eseményszerűségük és pillanatképszerűségük miatt legtöbbször egy szóban összefoglalhatóak, viszont együttesen értelmezve olyan szubsztanciális társadalmi és lételméleti problémákra figyelmeztetnek, amelyek mindannyiunk számára ismerősek lehetnek. A szinte példázatszerű, vissza-visszatérő, de ritkán szervesülő motívumok és az olykor ezek közé tűzdelt didaktikus sorokból [pl. „Miért kap az egyik / többet, a másik kevesebbet?” [57.]] arra lehet következtetni, hogy a kötet különálló eseményeinek célja az lehet, hogy rádöbbsentsenek a társadalom biztonságérzetében rejlő szabadságnélküliségre. Noha arra is rávilágít, hogy a hatalom önkénye ugyan rajtunk kívül áll, de fenntartjuk azáltal, hogy saját képünkre alakítjuk, otthonosabbá és elviselhetőbbé tesszük, nem kerül meg azt a lényeges kérdést sem, hogy akarunk-e egyáltalán szabadok lenni [„Nem akartam / olyan lenni, mint ők, és nem akartam / a hasonlóságommal kitűnni közülük.” [145.]]. A harmadik ciklus álomversei azonban kétségbeesett próbálkozásai a szabadságra vágyó törekvéseknek, amelyek a problémák gyökerét konstatálva a halált nevezik meg mint lehetséges kiutat [„mindenhol vége van, / és akkor egy hirtelen szélvihar / könnyen kisodorhat az úrbe.” [147.]]. Az ember számára így két út kínálkozik fel. Az egyik az első és második ciklus tárgyalta szerep, ahol az ember egy – Hamvas Bélától kölcsönzött gondolattal élve – „nagyobb üzem alkatrésze, nem spirituális lény, hanem funkció”, a másik pedig a harmadik ciklus végkövetkeztetéséből ítélve az élet halál általi elvetése. Mivel a két lehetőség egyike sem megoldás, hanem annak megkerülése, ezért lényegét tekintve ugyanolyan abszurd választás elé állít, mint amelyet a versek is megteremtenek, épp azt igazolva, hogy életünk legfőbb problémáját mi magunk hozzuk létre azáltal, hogy tudatunk van saját magunk mivoltáról. A kötet idézett záró sorai azonban azt mutatják, hogy egyetlen részleges megoldásként csupán a belenyugvás funkcionálhat, ami ha úgy vesszük, az élet halálra emelt vagy épp lefokozott változata attól függően, hogy lehetőségként, vagy azok megszűnéseként értelmezzük. E két felkínált válasz egyike sem lehet, és nem is akar kielégítőnek látszani, viszont ha az élet megfosztódott misztikumától, jelentéktelenné lett, a fantázia csak részleges megoldás, mivel az öntudat végül mindent meggátol, amit csak a beletörődés old fel némiképp, akkor végtére is az ember számára nem létezhet tényleges kiút, csupán újratermeljük az eddigieket. Ha pedig ez így van, akkor a kötet tétje igazából nem az, hogy újabb kérdéseket kreáljon azért, hogy egyszer talán kijuthassunk abból a bizonyos zsákutcából, hanem az, hogy végre ne próbáljunk újabb megoldásokat keresni, hanem bátran adjuk fel. A *Ritka események* versei így az elnyomás alóli felszabadulásért a küzdést mint az emberi lét alapját számolják fel, ami visszatetszőnek tűnhet onnan nézve, hogy ezáltal épp azt tesszük, ami a mindenkor hatalom számára a legjobb. Másképp fogalmazva: a kötet végül épp annak fennmaradása mellett kardoskodik, ami ellen a zárlat előtt tenni látszott. Így tényleg semminek nem lehet értelme. [Magvető]

HOCZA-SZABÓ MARCELL